

НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ імені В.І. ВЕРНАДСЬКОГО – 80 РОКІВ

Г. І. Ковальчук
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського
м. Київ

ДОЛЯ РЕПРЕСОВАНИХ ДИРЕКТОРІВ ВСЕНАРОДНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ У 20–30-х РОКАХ

У перші роки існування Бібліотеки керівництво установою здійснював Тимчасовий Комітет по заснуванню Національної бібліотеки Української держави (ТК), який завершив свою роботу з обранням директора ВБУ. На останньому засіданні Комітету 3 березня 1923 р. було проголошено: “Комітет складає з себе свої уповноваження, певний у тому, що на заснованому Комітетом фундаменті у близькому майбутньому виросте велична збірка творів людського розуму, і що обраний з пропозиції Комітету перший директор Всенародної бібліотеки блискуче завершить почату Комітетом працю, зробивши Всенародну бібліотеку однією з найважливіших наукових та освітніх установ України, великим її скарбом і предметом її гордості”¹.

Директором був обраний С.П. Постернак (Пастернак)².

Степан Пилипович Постернак народився 27 квітня 1885 р. у с. Степанівка Ніжинської округи, українець, син сільського дяка. У 1911 р. закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету, вчителював в Умані, Тихорецьку, Таганрозі. У грудні 1917 р. переїхав до Києва, працював у складі комісаріату у справах Київської шкільної округи, головним консультантом шкільного відділу Наркомосу і Київським губернським комісаром освіти, а по ліквідації останньої посади – у Всевидаці. Одночасно співпрацював у Книгоспілці, учительській семінарії, а згодом – у Київському та Черкаському інститутах народної освіти, був редактором у Вукоопспілці та ДВУ³.

У системі Української Академії наук С.П. Постернак працював з 1921 р.: вченим секретарем комісії енциклопедичного словника, голо-

вою секції з історії освіти на Україні, був членом, а у 1922 р. – заступником голови ТК для заснування Національної бібліотеки, зав. Бібліотекою. Саме він на засіданні Комітету 10 жовтня 1922 р. запропонував ліквідувати ТК ВБУ та Раду бібліотекарів і створити єдиний зведений орган – Раду Бібліотеки, що складалася б з 7-ми представників ВБУ та 3-х – від Академії наук. У вересні 1922 р. з метою остаточного визначення майбутньої долі ВБУ С.П. Постернак здійснив відрядження до Харкова, де він домагається того, що Бібліотека гарантовано входить до складу Академії, для неї затверджується новий штатний розклад – 39 одиниць, відміняється мито на книжкові перевезення до Бібліотеки. Під його керівництвом було складено й новий Статут ВБУ⁴.

С.П. Постернак керував Бібліотекою в складний період її становлення. Проте, незважаючи на відсутність належного досвіду, фінансову скруту, розкиданість фондів по різних приміщеннях, брак бібліотечного устаткування, складнощі в організації бібліотечно-бібліографічної роботи величезного масиву документів, набутих Бібліотекою за короткий час, будівництво та підготовку до переїзду в нове приміщення (нині вул. Володимирська, 62), ВБУ невпинно розвивалася. Під керівництвом С.П. Постернака в 20-х роках у Бібліотеці працювали такі видатні фахівці з бібліотечно-бібліографічної справи, як Г.П. Житецький, В.Ф. Іваницький, Ф.П. Максименко, М.І. Ясинський, М.І. Сагарда, С.І. Маслов та інші, завдяки наполегливій праці яких були закладені основи Національної бібліотеки. Директор особисто контролював роботу працівників різних підрозділів, вникав у суть справи та її деталі⁵. Так, 22 квітня 1926 р. С.П. Постернак звертається до співробітників: “... встановлено тип шафів для каталожних шухлядок – подати свої зауваження щодо можливих змін у самій конструкції типу шафи”⁶, а 30 травня 1928 р.: “Прошу протягом тижня оглянути книгосховища й з’ясувати, чи немає в книжках та полицях якихось шкідників. Про наслідки огляду повідомити мене листовно. Надалі прошу весь час стежити за станом книжок”⁷ (це лише поодинокі приклади дбайливого ставлення С.П. Постернака до своїх службових обов’язків).

Прийнята у 1923 р. структура Бібліотеки, основні принципи і напрями її діяльності проіснували до 1928 р. – періоду, коли почали точитися дискусії стосовно створення нової оптимальної структури Бібліотеки за функціональними напрямками роботи. Очолив ці пошуки знов-таки С.П. Постернак, даючи, проте, можливість висловитися всім бажаючим. Певною мірою ця діяльність була викликана будівництвом нового приміщення для ВБУ й підготовкою до переїзду.

Діяльність Бібліотеки, її успіхи, здобутки і проблеми директор постійно висвітлював у доповідях і статтях у періодичній пресі⁸. Так, у доповіді з нагоди святкування 10-річчя Всенародної бібліотеки він

наголошував, що ВБУ – бібліотека наукового типу, яка поєднує власне бібліотеку і науково-дослідну установу в галузі бібліотекознавства та бібліографії⁹. Проте не всі його твердження в плані концепції Національної бібліотеки, значення відділу “Україніка”, висловлені в “Пролетарській правді” за 9 січня 1927 р. або в передовій статті до “Бібліотечного збірника” 1927 р., сприймалися в кінці 20-х років так однозначно, як у 1918 р.

Степан Пилипович провадив також велику громадську роботу, будучи заступником голови бібліографічної комісії ВУАН (1927), членом краєзнавчої комісії ВУАН, головою науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ (з 1926 р.), членом ради ВУАН (з 1928 р.), членом міськради. “Працюючи на цих роботах і віддаючи праці пересічно по 15 годин на добу, поза працею я не мав майже ніякого життя”, – писав він пізніше¹⁰.

13 грудня 1928 р. у газеті “Пролетарська правда” з’явився фейлетон “Великі хиби у Всенародній бібліотеці України”. Відповідь С.П. Постернака була опублікована в тій самій газеті 20 грудня. Новий фейлетон – “Хто винен” – вийшов друком 30 грудня; дуже в’їдлива стаття з’явилася також у “Харківському пролетарії” 12 січня; 24 січня 1929 р. публікується спростування Бібліотеки. На прохання С.П. Постернака до Бібліотеки було направлено комісію в складі академіка К.Г. Воблого (голова) та Й.Ю. Гермайзе, О.К. Дорошкевича, В.Я. Підгаєцького, яка з 30 січня по 11 лютого детально вивчала всі питання, про які йшлося в публікаціях. Єдине, що знайшло підтвердження у висновках комісії, – це факт того, що у штаті Бібліотеки дійсно працювало 9 осіб духовного походження та з духовною освітою, щоправда було зазначено, що “до вступу в ВБУ всі [співробітники] працювали в радянських установах, близько до бібліотечного фаху, дехто з них має додатково університетську освіту, відомі як автори цінних бібліотекознавчих та бібліографічних праць...”¹¹. Не дістали підтвердження звинувачення щодо відсутності “партійців і комсомольців” у колективі, в невикористанні кредитів. У висновках вказувалося також на те, що не всі роботи по каталогізації були доведені до кінця, проте це відразу й спростовувалося самими членами комісії через фізичну неможливість виконання цих завдань. Було відмічено, що консультативне бюро працює “на висоті завдань”, хоча й не змогло швидко відповісти на питання автора фейлетону про “Роль картоплі в житті людей”.

Обвинувачення в тому, що у ВБУ панує тяжка, задушлива атмосфера, наповнена адміністративним утиском та “склочничеством”, було досліджене з особливою увагою. Комісія звернулася до всіх співробітників з проханням висловлювати свої скарги; нею були скликані загальні збори, де протягом 6 годин виступили 32 промовці (а загалом бу-

ли присутніми 96 осіб), одностайно висловившись про те, що моральний клімат у колективі цілком сприятливий для роботи. Комісією були спростовані й інші звинувачення до адміністрації ВБУ: що Бібліотека не мала зв'язків із громадськістю; що адміністрація не вживала заходів по боротьбі з книжковими шкідниками; що ніби-то “сила книг гниє у підвалах ВБУ”; що директор С.П. Постернак користується меблями “світлейшого князя Долгорукого”. Здавалося, повна перемога керівництва ВБУ і, зокрема, С.П. Постернака.

Проте події, що розгорнулися у ВУАН навесні 1929 р., негативно вплинули й на діяльність ВБУ та її директора. Н.Д. Полонська-Василенко так писала про ті часи: “В ті самі дні, коли мало відбутися це велике свято української науки (малося на увазі святкування ювілею Академії. – Г.К.), почала свою роботу “Комісія по чистці” апарату ВУАН, очолена Населовським. В комісії брали участь два робітники “Арсеналу” і – за лаштунками – два представники колективу ВУАН... Ці чистки були правдивими допитами НКВД, які найменше торкалися наукової праці, фаху особи, яку питали. Два місяці працювала комісія в ВУАН; після того відбулися 4 “прилюдних засідань комісії” в літніх садках при великих заводах – I при “Арсеналі”, II в районі майстерень залізничників і III та IV на вул. Короленка в садку Педагогічного музею, напроти будинку ВУАН”¹². Відпочиваючу публіку зазивали в ці сквери духовим оркестром, а після чистки народу безкоштовно показували фільми. “З осені 1930 р. почалася кампанія чисток у великому залі Академії, в присутності співробітників Академії, яка мала характер примусовий як для тих, хто проходив чистку, так і для всіх інших”¹³.

Згідно з пропозицією НКО УСРР від 16 вересня 1929 р. № 559 було створено комісію під головуванням уповноваженого Укрнауки НКО у Києві Л.М. Левицького, яка протягом 3 місяців перевіряла роботу ВБУ. Висновки комісії були зовсім іншими, ніж ті, що були прийняті на початку року: “Брак самокритики та задушлива атмосфера серед колективу ВБУ досить яскраво виявилася під час зборів, які скликались і в минулому, і в цьому році в зв'язку з обслідуванням ВБУ; проведення конкурсу восени 1928 р. на заміщення 33 посад у ВБУ засобами настільки незаконними та протирадянськими (малося на увазі таємне голосування. – Г.К.), які були б неможливі, якби колектив ВБУ хоч трохи жив радянським громадським життям; тенденційний добір (за соціальним складом понад 50 % людей духовного походження або з духовною освітою) співробітників ВБУ... Нотатки, які були вміщені в центральній пресі, особливо в частині висвітлення чвар та родинності в колективі ВБУ, а також протекціонізму відповідають дійсності”¹⁴.

У жовтні 1929 р., під час роботи комісії, був арештований С.П. Постернак, звинувачений в участі “в українській контрреволюційній організа-

ції, що ставила метою скинення радянської влади і боротьбу за створення української незалежної республіки типу УНР” (ст. 54-4 та 54-11 КК УСРР)¹⁵. Слідчий звинувачував С.П. Постернака у зв'язках з С.О. Єфремовим, участі в “СВУ”, “Молодій Академії”, “Братерстві української державності”, проте за недоведеністю фактів колишній директор ВБУ в квітні 1930 р. був випущений на волю.

Певний час С.П. Постернак працював у бібліографічній комісії УАН і так чи інакше був пов'язаний з ВБУ. На Першій Бібліографічній конференції 1931 р. він виступив з доповіддю “Стан та завдання бібліографії в УСРР і, зокрема, в Києві в зв'язку з реконструктивною добою”, де цілий розділ присвятив “хибам” бібліографії, зазначивши, що необхідно, зокрема, ідеологічно переозброїти бібліографію, додати до документально-реєстраційних функцій критичні, на чільне місце висунути рекомендаційну бібліографію, “організувати войовничу марксистсько-критичну бібліографію” тощо¹⁶. Активно публікувався в газеті “За радянську Академію” (див., наприклад, № 6 (8) за 1931 р., № 1–2 за 1932 р. та ін.).

У 1933 р., під час нової хвилі чисток, С.П. Постернака знову було звільнено, через що він довго взагалі не міг знайти роботу, навіть виїжджав на пошуки її з Києва. У 1937 р. працював зав. відділом бібліотеки Наркомтяжпрому. У його архіві в Інституті рукопису НБУВ зберігається великого обсягу машинопис на тему: “За лєнінський етап в бібліографії. В.І. Ленін і теорія бібліографії”¹⁷. Незважаючи на це, 30 грудня 1937 р. його знов заарештували. З тих документів, що є на сьогодні в архівно-слідчій справі, незрозуміло, чий донос викликав арешт Степана Пилиповича. У постанові про арешт констатовалося: “Постернак – колишній київський губернський комісар при Петлюрі. За завданням Коновальця проводив активну антирадянську діяльність, входив до антирадянських терористичних організацій “УВО”, “БУД”, “СВУ” і був зв'язаний з існуючою в Києві німецькою націоналістичною організацією, агентом німецької розвідки Кристером”¹⁸. Участь у “БУДі”, “Молодій Академії”, взагалі в націоналістичній діяльності С.П. Постернаком було підтверджено, але членство в “Українській військовій організації” (УВО) та збирання шпигунських матеріалів для німецької розвідки різко заперечувалося.

До справи було долучено витяг із свідчень М.І. Яворського про те, що зі Львова приїжджав І.І. Кривецький з дорученням управи УВО забрати архів галармії, який був ніби-то схований у ВБУ за згодою з її директором, на що С.П. Постернак пояснив: вказаний архів було передано йому істориком Клименком у 1924–1925 рр. для збереження у відділі рукописів ВБУ (документи були загорнуті в папір, перев'язані і здані Г.П. Житецькому з припискою про заборону публікації). Сьогодні цього архіву в Інституті рукопису НБУВ немає.

31 грудня 1937 р., у перший же день після арешту, на засіданні так званої трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР (протокол № 138) була прийнята постанова про розстріл С.П. Постернака. Вже після цього, 8 січня 1938 р., відбувся єдиний допит, і 11 січня було оформлено звинувачувальний висновок, щоб якимось обґрунтувати рішення трійки. Причому всі документи в справі написані однією рукою, навіть “власноручна” заява Постернака дуже схожа на цей почерк – почерк слідчого, який, до речі, так у протоколі передав свої репліки: “Ви залишаєтесь ворогом народу і приховуєте свою мерзотну антирадянську діяльність, але ми в змозі вас примусити заговорити”¹⁹. До речі, документи в справі так підшиті, що коли не роздивлятися і не співставляти дати, то все логічно – рішення трійки йде після обвинувального висновку.

Постанову трійки УНКВС щодо розстрілу С.П. Постернака було виконано 19 січня 1938 р. о 24 год.

Матеріалами перевірки, здійсненої у 1958 р., було встановлено, що справа щодо існування на території УРСР розгалуженої контрреволюційної організації УВО була сфальсифікована органами слідства. Кілька співробітників ДПУ України за фальсифікацію справ і незаконні арешти були засуджені до розстрілу. Всі особи, що були засуджені по справі УВО у 1934–35 рр. – реабілітовані. Конкретних даних про злочинну діяльність С.П. Постернака в їх справах немає.

У квітні 1989 р. С.П. Постернака було реабілітовано.

До призначення нового керівника ВБУ обов’язки директора виконував В.Ф. Іваницький²⁰.

Віктор Федорович Іваницький народився 1881 р. у с. Калужне на Херсонщині, українець, син попа, закінчив Київську духовну академію²¹. Факти з архіву Бібліотеки: у 1906–1919 рр. В.Ф. Іваницький – професор КДА; у 1911 р. – одночасно професор історії Далекого Сходу на курсах Жокуліної; у 1918 р. – професор Народного університету; у 1920 р. – професор Київського університету та Археологічного інституту; з 1921 р. – у ВБУ: молодший бібліотекар, науковий співробітник II розряду, одночасно зав. відділами стародруків, нотного, орієнталії, графіки та волянсії (відділи, за відсутністю штатів, не функціонували, а лише збирали матеріали), з 1924 р. до 1926 р. – зав. відділом бібліотекознавства з кабінетом і музеєм бібліотекознавства при ньому і постійно в той же час – заступник директора ВБУ²².

Комісія під головуванням Л.М. Левитського, про яку вже йшлося, серед іншого записала у висновках: “Вважати за потрібне зняти зі всієї керівної та наукової роботи у ВБУ: 1) заступника директора тов. Іваницького..., а саме з таких причин. Іваницький Віктор Федорович – заступник директора ВБУ, походить з попівської родини; освіта: скінчив Духовну Академію. До 1918–1919 рр. – проф. КДА. Працюючи на посаді

заступника директора, сприяв підборві до ВБУ родичів, сприяв системі протекціонізму, брав участь у тайних голосуваннях на конкурсах, несе, як заступник директора, цілковиту відповідальність за стан, що його утворено у ВБУ, зокрема за систему протекціонізму при прийомі до ВБУ²³.

Своєрідну характеристику В.Ф. Іваницького знаходимо в архіві С.І. Маслова. Тут збереглася чернетка промови, яку виголосив С.І. Маслов 17 липня 1930 р. Наркомун освіти М.О. Скрипнику з приводу свого ставлення до висновків урядової комісії: “Важке враження зробили на колектив висновки комісії щодо звільнення Іваницького... Нам здається, що кара ця не відповідає їхнім провинам у минулій діяльності бібліотеки. На них покладено відповідальність за те, що робилося у ВБУ протягом всього її 12-річного існування, в той час коли Іваницький самостійно керував бібліотекою тільки з осені 1929 р. ... В.Ф. Іваницький – енергійний, з великим досвідом робітник в господарських справах ВБУ. Цінний керівник аспірантів. Найбільш обізнаний в історії та техніці бібліотечних питань взагалі...”. Тоді, у 1930 р., Віктор Федорович був залишений на посаді заступника директора Бібліотеки і при новому директорі, який працював у бібліотеці за сумісництвом, практично самотужки виконував всю організаційну і адміністративну роботу, у чому можна переконатися, переглянувши книги наказів і розпоряджень по Бібліотеці за 1931 і 1932 рр.²⁵ Одночасно він залишався і зав. відділом орієнталії²⁶.

Нова хвиля чисток 1933 р., на жаль, не оминула цю людину. Через 10 років з м. Йошкар-Оли 22 грудня 1943 р. він писав про це Б.І. Зданевичу (на той час В.Ф. Іваницький працював у Республіканській бібліотеці науковим співробітником, зав. довідково-бібліографічним відділом, і цей лист був відповіддю на пропозицію зайняти посаду директора Бібліотеки АН УРСР (колишня ВБУ): “Як зрозуміти те, що після такого нищівного шельмування, якому мене піддали у 1933 р., Академія визнає можливим моє повернення на роботу в бібліотеку? Та чи знає Б.І. Чернишев про “події” 1933?.. Адже бібліотека Академії наук – дійсно моє перше кохання. Цій бібліотеці я віддав кращі роки свого життя, всю, без залишку, свою енергію, в ній залишився шматок мене самого... і продовжую думати, що працював я не погано, а характеристика, дана мені “ревізорами” 1933 р. – наклепницька”.

З 15 квітня 1930 р. директором ВБУ став Миколенко²⁷ [Ніколенко] Ничипір (Никифор) Миронович²⁸, 1888 р. народження, родом з с. Шиловка Бурунського району Чернігівської області. Закінчив учительську семінарію у Курську, в 1907–1917 рр. вчителював на селі, у 1915–1917 рр. одночасно був слухачем Харківського комерційного інституту, який, проте, не закінчив. Після лютневої революції примкнув до харківської організації РСДРП (об’єднанців–меншовиків). У 1918 р. – зав. шкільним відділом харківської Губнаросвіти, з цієї посади у 1919 р. пішов до Чер-

воної армії, в лавах якої перебував до 1922 р. як лектор соціально-економічних дисциплін на командних курсах у військових частинах, у 1920–1921 рр. – голова Увиконкому. Член ВКП(б) з 1919 р. Завідував кийвською Наросвітою, був секретарем Бердичівського окружного КП(б)У, зав. кийвською Губпартшколою, викладачем політекономії, деканом соціально-економічного факультету КІНГУ, зав. агітпропом спочатку Жовтневого райпарткому в Києві, а згодом – кийвського окружного КП(б)У. Знятий з партійної роботи з “політичних причин”. З кінця 1927 р. по 1930 р. – директор (ректор) КІНГУ, з 1930 р. – директор ВБУ і одночасно зав. обласним відділом Наросвіти²⁹.

Як бачимо, партія кидала його на різні ділянки “культурного і партійного будівництва”, в першу чергу по освітянських закладах, причому не лише дуже часто змінювала йому посади, але й одночасно тримала на кількох посадах.

В архіві Бібліотеки дуже мало матеріалів стосовно Н.М. Миколенка. Збереглася його звітна доповідь з аналізом роботи ВБУ та її перспектив, де він використав принцип “самокритичного перегляду” попередньої діяльності та закликав до переорієнтації наукової і практичної роботи Бібліотеки, згідно з рішеннями Всеукраїнської бібліографічної наради в Києві у 1931 р.³⁰ Взагалі 1931–1932 рр. в Бібліотеці, як і в інших установах, були роками “самокритичного визнання попередніх помилок у світлі марксо-ленінської методології”.

У 1933 р. ВБУ знову перевірялася урядовою комісією, якою було “виявлене ціле кубло націоналістичних класово-ворожих сил, що всю свою діяльність скеровувало у напрямі пропаганди нацдемівщини, запроваджуючи в життя ВБУ методи буржуазної бібліотечної практики і насаджувало ворожі теорії в бібліотекознавстві”³¹. “Націонал-фашистськими шкідниками” були визнані майже 40 осіб, серед них і Н.М. Миколенко³².

У архіві С.І. Маслова збереглася чернетка його промови на захист Н.М. Миколенка під час проведення так званої чистки партосередку ВУАН 4–17 липня 1933 р. з поміткою *non dictum*, тобто “не виголошена”³³. Маслов писав: “Приєднуюсь до т. Козловського: т. Миколенко дійсно віддає мало часу бібліотеці. Проте роки, коли на чолі ВБУ стоїть т. Миколенко (з квітня 1930), були роками перебудови Бібліотеки в напрямі щільної ув’язки її роботи з завданнями соціалістичного будівництва”. Тут же йшлося про статтю М. Любченка та В. Нетреби “Теорія й практика класового ворога”³⁴, в якій аналізувалася стаття Миколенка в “Бюлетені СНР” за 1929 р. – “Національна справа і наукові робітники Києва”. Автори звинувачували Миколенка в намаганні відірвати Україну від СРСР, у закидах на адресу партії в проведенні великодержавної шовіністичної лінії. А в “Пролетарській правді” за 26 липня 1933 р. було опубліковано постанову Київського обкому КП(б)У від 21 лип-

ня 1933 р., де констатовалося: “Обком ухвалює: 1. Вивести Миколенка з керівних партійних і радянських органів. 2. Зняти Миколенка з посад зав. обл. ВНО та директора ВБУ. 3. Виключити з лав партії”³⁵. З критикою Н. Миколенка виступив в цій самій газеті С. Якубовський зі статтею “Бур’ян”.

Наслідком цього стало слухання справи Миколенка на засіданні комісії чистки партосередку ВУАН від 31 липня 1933 р. (протокол № 6). Констатовалося: партстягнення мав, знятий з посади за постановою ЦКК, в статтях, вміщених в пресі та в бюлетені Київської секції наукових робітників, обіймав позиції місцевого націоналізму та правого опортунізму. І висновок: як класового ворога, буржуазного націоналіста, що прийшов до партії та залишився в ній для боротьби з нею – з лав партії виключити. Н.Д. Полонська-Василенко згадувала ці події так: “Цілком ясні причини загибелі одного з видатних партійних діячів Академії – Н.М. Миколенка. Він був директором ВБУ, деякий час секретарем партосередку ВУАН, членом якоїсь із комісій. ...Закликаний на чистку, Миколенко відмовився давати пояснення на запити й закиди з боку комісії та заявив, що він переконаний у тому, що що б він не казав – це не вплине на їх рішення, бо винний уже через те, що українець, і, кинувши на стіл партійний квиток, вийшов із зали. Вночі його заарештовано”³⁶. Слід зазначити, що заарештували Н.М. Миколенка майже через місяць.

26 липня 1933 р. він передав справи директорства Бібліотекою А.М. Яременку³⁷. Написавши апеляцію на ім’я Мануїльського щодо відновлення в партії, Н.М. Миколенко все ж таки перейшов на нелегальний стан, навіть хотів виїхати за кордон. 27 серпня 1933 р. його було заарештовано³⁸.

Офіційною підставою для арешту Н.М. Миколенка були свідчення директора видавництва “Рух” і голови правління Української радянської енциклопедії А.А. Біленького-Березинського від 4 травня 1933 р. про існування в Києві осередку УВО і про керівну роль в ньому Н.М. Миколенка. Ці свідчення згодом підтвердили інші заарештовані. Так, Л.М. Левицький на допиті 23 серпня зазначив: “У цій же бесіді Шумський (за звинуваченням – голова УВО. – Г.К.) висунув переді мною завдання добиватися просунення Ніколенка на керівну партійну роботу... Ніколенко ... висував на перше місце відповідну розстановку сил і пропаганду наших ідей”³⁹. Згодом й сам Н.М. Миколенко підписав протокол про те, що з 1927 р. входив до “дрібнобуржуазної контрреволюційної організації, яка керувалася колишніми лідерами... націоналістичних партій боротьбістів і укапістів Шумським, Максимовичем та ін.”⁴⁰

В архівно-слідчій справі Н.М. Миколенка є заява його співкамерника, який вважав своїм обов’язком довести до відома органів ДПУ зміст бесід у камері. За його свідченням, Миколенко говорив: “1) Україна на краю загибелі, сім мільйонів населення України вимерло з голоду,

господарство доведено до повного розвалу, і, щоби замазати це перед очима маси, треба видумати якусь контрреволюційну організацію і всю вину звернути на нас, от вони і видумали УВО і звернули всю вину на неї. 2) ... політика партії, яка зараз провадиться, цебто примусова колективізація, довела до руйнації цілої країни, винищуючи населення цілком (голод, висилка, ув'язнення тощо). Україна такого утиску ще ніколи не знала, якого вона зазнала зараз. Україну зараз душать євреї, що позасідали на керівничі посади, як приклад Миколенко вказав, щов Політбюро ЦК КП(б)У є тільки один Чубар українець і Косіор поляк... 3) Що торкається арешту багатьох контрреволюціонерів, Миколенко сказав, це добре, чим більше людей пройде камеру ДПУ, тим краще, цебто що ці люди будуть цілком проти партії, яка всеціло старається лише для Росії. 4) По справі історичного матеріалізму він сказав, що матеріалізм зараз нічого, він застарілий, зараз про матерію всі комсомольці говорять, не знаючи, що таке матерія. Раніше матерія це був атом, зараз атома немає, він розстріляний, є тільки електрон, а що таке електрон? Чи це не є той же абсолютний дух (рух). Трудно сказати. Розум людини до цього ще не дійшов, есть вища сила..."⁴¹.

Після таких доказів цілком логічним є обвинувальний висновок від 21 грудня 1933 р. на 6 (!) сторінках, на підставі якого судова трійка при колегії ДПУ УСРР 14 лютого 1934 р. постановила ув'язнити Н.М. Миколенка до виправно-трудового табору терміном на 5 років. Про його перебування на Соловках є відомості у книжці С. Підгайного⁴². На жаль, на відміну від тих осіб, які разом з ним отримали таку ж міру покарання і згодом вийшли на волю, Н.М. Миколенка 25 листопада 1937 р. трійкою УНКВС Ленінградської області засуджено до вищої міри покарання. Вирок було виконано 8 грудня 1937 р.⁴³

У 1959 р. до прокуратури Київської області звернулася дочка Никифора Мироновича – Зоря Никифорівна Курченко з проханням переглянути справу батька. При перевірці справи було доведено: “1) Біленький-Березинський А.А., свідчення якого привели до арешту Н.М. Миколенка, систематично займався провокаційною діяльністю, надавав органам ДПУ ложні дані, сприяв фальсифікації слідчих матеріалів і використовувався працівниками секретно-політичного відділу ДПУ НКВС УРСР Пустовойтовим, Козельським, Грушевським і Шерстовим як провокатор і лжесвідок. 2) Всі особи, виписки із свідчень яких були використані як докази вини Миколенка, були реабілітовані, і карні справи на них припинені за відсутністю складу злочину. 3) Ніяких доказів його участі у контрреволюційній організації, крім його самообмови, в справі немає”⁴⁴. 3 серпня 1960 р. Президія Київського облсуду постановила: рішення судової трійки стосовно Н.М. Миколенка відмінити і справу припинити за недоведенням обвинувачення, тобто реабілітувати його.

Короткий час після звільнення Н.М. Миколенка обов'язки директора ВБУ виконував його заступник з наукової роботи А.М. Яременко.

Антон Микитович (Никитич) Яременко народився 4 червня 1887 р. у с. Яновка Білоцерківського району кол. Канівського повіту, в родині селян-бідняків. 1906 р. був висланий поліцією з Київської губернії. У 1912 р. закінчив учительський інститут у Томську, у 1912–1917 рр. вчителював на Далекому Сході. Член ВКП(б) з 1918 по 1934 р. Брав участь у революції, був лектором партвідділу. У 1921–1923 рр. – науковий співробітник Інституту ЦК ВКП(б), Музею революції СРСР, головний керівник географічного циклу школи при ВЦВК (Кремль). У 1924 р. закінчив 1-й Московський університет по факультету суспільних дисциплін. Організатор-керівник Музею революції у Києві, в різний час працював учителем географії в школах, викладачем Фармакологічного інституту, професором Київського ветеринарного інституту з діамату⁴⁵.

У квітні 1932 р. за пропозицією Н.М. Миколенка А.М. Яременко переходить на роботу до ВБУ (до того він певний час працював у Бібліотеці науковцем поза штатом)⁴⁶. В архівно-слідчій справі Яременка є такі “самокритичні” свідчення: “В бібліотеці я побачив, що Ніколенко оточив себе націоналістами, спеціально підібравши штат... Антипартійні погляди Ніколенка я повністю поділяв і тим самим є таким же двурешником у партії. У 1932 р. я одержав від Ніколенка наступні прямі установки по здійсненню шкідництва у ВБУ: 1) Повністю зберігати націоналістичні кадри, що переважно склалися з старих професорів і наукових робітників по різних відділах ВБУ. 2) Не розробляти в потрібному партійно-радянському напрямі бібліотечних фондів, а лише шкідницьки накопичувати їх. 3) Не піддавати належній партійній критиці друкованих і писаних праць наукових робітників бібліотеки, де протягувалась націоналістична контрабанда. Шкідницькі завдання Ніколенка я повністю виконував: 1) ...умисно допустив у своєму виступі дуже слабку критику робіт Сагарди, звів помилки Сагарди до причин його “малограмотності” у марксизмі. Крім того, я не наполягав на звільненні з ВБУ інших націоналістів, як Ркліцького, Шуббо, Ясинського, Іваницького та ін., хоча бачив націоналістичні установки, що протягувалися ними в науковій роботі. 2) У частині шкідницького накопичення бібліотечних фондів я проводив наступне: перевіз із Житомира величезні фонди колишньої бібліотеки Шодуара, замаринував їх, склав і залишив не розробленими. Не допустив перегляду з метою вилучення духовних книг, хоча мені нагадували про необхідність знищення (вірніше здачі на паперову фабрику) творів різних “отців церкви”. Крім того, не розробленими лишилися і книжкові фонди у центральному будинку Бібліотеки. Важалося, що це відбувається з огляду відсутності коштів, але в дійсності кошти при бажанні можна було одержати, адже на перевезення для шкід-

ницького накопичення бібліотечних фондів із Житомира і Кам'янець-Подольська одержувались з Наркомосу і витрачалися крупні суми грошей. 3) Відносно перегляду у світлі марксизму-ленінізму наукових робіт співробітників, я як голова комісії бібліотекознавства та бібліографії умисно не добивався повного і всебічного освітлення націоналістичних робіт... Ніколенко вказував мені на шкідливість критики в партійно-радянському напрямку наукових робіт, бо вона, як він казав, "розгонить наші кадри" (націоналістів) у ВБУ. Навесні 1933 р. Ніколенко ... заявив, що єдине спасіння з теперішнього стану – це створення демократичної держави, при цьому він говорив про "колоніальний стан України раніше і тепер, про українську демократію, притаманну українському народу"⁴⁷.

У відомчому архіві НБУВ залишилося небагато документів того часу, які б могли допомогти зрозуміти суть і деталі подій, що відбувалися, і це не дивно, адже архів постійно піддавався цензурним чисткам, а опрацьований остаточно був уже в 60–80-х роках. Проте і ті документи, що збереглися, свідчать протилежно тому, що говорив Яременко пізніше на слідстві. В протоколах загальних зборів у його виступах рясніють штампи тих років: "Основні настановлення в справі боротьби з троцькізмом дає історичної ваги лист т. Сталіна до редакції журналу "Пролетарська революція"⁴⁸. На засіданні Ради ВБУ 24 липня 1932 р. А.М. Яременко наголошував: "ВБУ твердо стала вже на службу соціалізму"⁴⁹. Тоді ж його одностайно обрали на посаду наукового робітника II розряду з функціями консультанта з марксизму-ленінізму.

Згідно з архівними документами Київського обкому Компартії України, що є в архівно-слідчій справі, 21 серпня 1933 р. Яременко був знятий з посади заступника директора ВБУ і виключений з лав партії як "буржуазний переродженець, націоналіст". 11 вересня 1933 р. секретаріат Київського обкому партії розглянув заяву Яременка про перегляд попередньої постанови секретаріату і підтвердив своє рішення про зняття Яременка з роботи, але відмінив позицію про його виключення з лав партії. Питання про його партійність було передане на розгляд комісії по чистці ВУАН.

Арештований А.М. Яременко був 22 квітня 1937 р. як "активний учасник анархо-троцькістської терористичної організації". На першому допиті 26 квітня розповів, що був виключений з партії при чистці партійної організації УАН у 1934 р. "за притуплення класові пильності з тої причини, що я не боровся з ворожим елементом у Всенародній бібліотеці України (нині Бібліотека АН УРСР)". У обвинувальному висновку слідчого зазначалося, що Яременко підлягає суду Військової колегії Верховного суду СРСР (!) за законом від 1 грудня 1934 р. На підготовчому засіданні виїзної сесії Верховного суду Союзу РСР від 4 вересня

1937 р. було вирішено справу заслухати в закритому судовому засіданні без участі звинувачення і захисту, і без виклику свідків. Наступного дня відбувся суд, який, згідно з протоколом, тривав 20 хвилин, під час яких було винесено вирок – 10 років з конфіскацією майна і 5 років з поразкою в політичних правах.

У Суздальській в'язниці, де А.М. Яременко відбував покарання, він був засуджений вдруге за контрреволюційну агітацію серед ув'язнених та поширення “пораженческих и клеветнических измышлений против СССР”. Засідання трійки Івановської області від 11 лютого 1938 р. винесло вирок – А.М. Яременка розстріляти, що було виконано 19 лютого 1938 р.

Жахлива подробиця: начальник канцелярії Суздальської в'язниці Шеранова Є.Д. на допиті розповіла, що коли принесли секретну кореспонденцію, начальник в'язниці зазначив: “Нам дали ліміт 55 чоловік”⁵⁰. Це була “Сов. секретна” директива НКВС. Карної справи за 1938 р. немає, можливо, її не було – засуджений Антон Микитович був без матеріалів слідства, з абсолютним порушенням норм законності.

У 1967–1968 рр. було проведене додаткове розслідування справи А.М. Яременка у зв'язку із заявою його дружини, яка, до речі, була засуджена до висилки у Казахстан на 5 років як дружина ворога народу. Перевіркою встановлено, що обвинувачення Яременка ґрунтувалося на визнанні ним власної провини. В архівно-слідчій справі є довідка, що колишній начальник 4-го відділу НКВС Д.А. Перцов, який був причетний до слідства по відношенню А.М. Яременка, був засуджений на 15 років за те, що він і його підлеглі допускали спотворені методи слідства, провокаційним шляхом, із застосуванням фізичних засобів впливу, примушували арештованих давати проти себе явні псевдосвідчення про причетність до контрреволюційних формувань. Багато арештованих не витримували катувань і вмирали на допитах.

Постановою Військової колегії Верховного суду СРСР від 30 травня 1968 р. Антон Микитович Яременко був реабілітований по першій справі і 11 квітня 1969 р. – по другій.

У серпні 1933 р. тимчасово виконуючим обов'язки директора Бібліотеки було призначено Максима Кіндратовича Завального, 1903 р. народження, заступника директора УНІКу, який доклав багато зусиль для розгрому “старого” книгознавства в Інституті і здійснив таку ж атаку на професійні кадри в Бібліотеці. Саме він 23 серпня 1933 р. підписав наказ № 100 про звільнення 39 співробітників ВБУ, серед інших – заступника директора В.Ф. Іваницького, того ж А.М. Яременка, секретаря Є.М. Марковського, пом. зав. відділом стародруків Б.І. Зданевича⁵¹. До речі, 13.X.1936 р. Завальний був засуджений “трійкою” КВО на 10 років виправно-трудових таборів з поразкою в правах на 3 роки⁵².

З 21 вересня 1933 р. приступив до роботи на посаді директора ВБУ В.М. Іванушкін⁵³.

Василь Михайлович Іванушкін народився у Москві 21 квітня 1903 р. (в архіві НБУВ датою народження записано 1888 р.)⁵⁴. Росіянин, освіта вища, за фахом агроном-економіст, соціальне походження – з селян-бідняків. З серпня 1919 р. до березня 1936 р. – член КП(б)У, виключений з формулюванням “за притуплення партійної пильності”⁵⁵.

В.М. Іванушкін закінчив Київський інститут народного господарства, згодом був там деканом робітфаку, деякий час – в.о. директора (ректора) інституту. “За протягання у лекціях троцькістських і націоналістичних установок” був знятий з роботи. Приблизно з 1925 р. співпрацював у Книгоспілці, а з 1928 р. був призначений головним редактором Київської філії Книгоспілки, а також заступником директора Центрального історичного архіву. З жовтня 1926 р. по жовтень 1927 р. очолював створений тоді Кабінет вивчення книги й читача при УНІКу, у 1928 р. очолював у цьому ж таки інституті бібліографічну секцію і комісію, а в 1934 р. був там директором. У 1928–1930 рр. одночасно навчався на кафедрі марксизму-ленінізму при ВУАН. У 1930–1933 рр. працював у Херсоні заступником голови міськради і викладачем діалектичного матеріалізму.

Невдовзі після призначення В.М. Іванушкіна директором ВБУ в газеті “Пролетарська правда” за 3 жовтня 1934 р. діяльність Бібліотеки характеризувалась так: “...бібліотека мала змогу розвинути значно ширше. Але це свідомо гальмувалось націоналістично-шкідницьким кублом, яке довгий час орудувало в бібліотеці. Ще ганебної пам’яті СВУ організувала свою “бібліотечну комісію”, яка складалася переважно з працівників бібліотеки і мала тут свою “підпорну” базу. Але і після розгрому СВУ в бібліотеці залишились різні нацдемівські елементи. Нове керівництво бібліотеки, що прийшло сюди торік, застало тут важку спадщину. 800 тисяч томів лежали великими “книгоскиртищами” – не розібрані, не опрацьовані. З цієї майже чотиримільйонної маси томів каталогізовано було тільки 600 тисяч книг... Націоналісти, прикриваючись формалістичними методами книгознавства, звели всю каталожну роботу до технічного процесу, до фіксації формальних ознак книги... Розбивши всі нові фонди за об’ємом і форматом на монографії і брошури, націоналісти віднесли майже всі твори Сталіна, Кагановича, Ворошилова, Косіора, Постишева, а також матеріали партійних з’їздів і конференцій до брошур, які проходили т. зв. “спрощений обробіток”, до каталогу не потрапляли і лежали купами на підлозі”.

Іванушкін відразу взявся за вирішення бібліотечних питань. Так, у щоденнику відділу стародруків, наприклад, зафіксовано (с. 271–272): 30.IX – обговорення з директором плану відділу стародруків, а також

плану розміщення стародруків у мазепинському корпусі КДА. Екскурсія по відділу для директора; з 3 жовтня, з розпорядження директора т. Іванушкіна, почав працювати у відділі як тимчасовий робітник на попередній посаді Б.І. Зданевич (до з'ясування питання в НКО про повернення його до бібліотеки); 4.Х – нарада з директором з приводу перспектив роботи у відділі стародруків; 9.Х – нарада з директором ВБУ – для розміщення шаф відділу в НДКБ; 12.Х – суботник по розборці Житомирського фонду – директор, Геппенер, Городков, Вайсблат, Зданевич, Маслов; 13.Х – доповідна директору про стан фондів відділу стародруків; 14.Х – огляд колекції Києво-Софійського собору в старому будинку (директор, Маслов); 16.Х – нарада з директором з приводу планів на 1934 р.; 18.Х – суботник по розборці Житомирського фонду (директор, Зданевич, Суслопаров, О. Маслова); 19.Х – нарада з приводу перевезення бібліотеки Києво-Печерської лаври до ВБУ; 20.Х – о 8 год. засідання зав. відділами у директора у справі обговорення операційних планів на 1934 р.; 23.Х – доповідна записка секретаріату ВУАН про потребу відмовити БАН й залишити бібліотеку Хрептовичів у ВБУ. І це лише по одному відділу!

В архіві С.І. Маслова зберігається “Інструкція до складання індивідуального плану підвищення кваліфікації наукових співробітників бібліотеки АН УСРР”, розроблена і зачитана В.М. Іванушкіним на зборах наукових співробітників Бібліотеки 10 березня 1936 р. Дуже корисна методичка, особливо враховуючи новий склад наукових співробітників. У ній В.М. Іванушкін зазначає: після затвердження теми складається детальний проспект, який лягає в основу індивідуального плану. Індивідуальний план має таку схему: розділ роботи, конкретне визначення предмета, форма виконання, календарні терміни, відмітка про виконання. Методику пропонує таку: розшукування матеріалу, опрацювання його, систематизація, літературне оформлення. Основна методична вимога до кожної деталі роботи полягає, за Іванушкіним, в тому, щоб її відразу робити начисто, уникаючи випадковості та наперед визначеної установки на переробку вже зробленої роботи. Розшукування матеріалу повинно бути суворо погоджено з обсягом і межами теми. Рекомендувалося прийняти карткову систему, фіксувати джерело стисло, але точно, матеріал систематизувати відповідно до плану теми. Вести щоденник виконаної роботи: дата, зміст виконаної роботи, опрацьована література (опис, кількість сторінок за день), характеристика роботи іншого характеру за планом, зауваження⁵⁶.

В архіві Бібліотеки є відомості, що В.М. Іванушкін знав польську, французьку, болгарську, чеську мови, не кажучи про російську й українську⁵⁷.

13 січня 1937 р. В.М. Іванушкіна було заарештовано як “активного учасника троцькістської терористичної організації, тісно зв’язаної з на-

ціоналістичним контрреволюційним підпіллям⁵⁸. Серед звинувачень, пов'язаних з Бібліотекою, були: кадри, міжнародний книгообмін, пожежа в газетному відділі.

На допиті 26 січня 1937 р. Іванушкін усе заперечував: "...своє призначення у бібліотеку я розглядав як партійне призначення з урахуванням мого бажання працювати в цій галузі. Про існування контрреволюційного осередку в бібліотеці не знав". Проте вже на наступному допиті, який, згідно з архівною справою, відбувся 31 січня, він визнав свою приналежність до контрреволюційної української націонал-фашистської організації, уточнивши, серед іншого, що його практична діяльність націоналістичного характеру виявилася в підборі кадрів націоналістів для Бібліотеки Академії наук.

Наступним пунктом у звинуваченні В.М. Іванушкіна був зв'язок із закордоном (тобто у провину йому ставилося те, що, по суті, він активізував обмін книжками та періодикою із закордонними країнами, серед котрих були і такі "неблагонадійні" на той час, як Німеччина, Італія, Японія; було отримано також деякі матеріали з емігрантських кіл – журнали "Українська кооперація", "Вісник промисла і торгу", кілька примірників праць Другого українського наукового з'їзду, що був скликаний в Празі українськими емігрантами тощо).

Третім, основним, фактом, що, на думку "компетентних органів", свідчив проти Іванушкіна, була пожежа у газетному відділі ВБУ, який знаходився тоді в Софійському соборі, що відбулася 25 листопада 1935 р. Пере[вез]ення значної частини газетних фондів у непристосоване для цього приміщення собору відбулася в 1934 р. у зв'язку з переїздом уряду до Києва. Треба було терміново звільнити старий будинок Бібліотеки по бульвару Т. Шевченка, 14 для Наркомосвіти.

У протоколі допиту від 3 березня 1937 р. записано: "Слідство має дані, що українська контрреволюційна націонал-фашистська організація, до якої ви належали, вчинила підпал газетного відділу при бібліотеці УАН". На жаль, В.М. Іванушкін це підтвердив, хоча в свій час у Бібліотеці було проведене службове розслідування причин і наслідків пожежі. Пояснювальні записки на ім'я директора, написані прибиральницею і співробітниками газетного відділу, були простими і ясними: були не закриті дверцята пічки, від іскри виникла пожежа. За офіційною версією, прийнятою тоді, пожежа відбулася внаслідок халатності й несправності печі.

У приватному щоденнику С.І. Маслова є запис про постанову Президії Академії наук УСРР від 5 травня 1936 р. про звільнення В.М. Іванушкіна від обов'язків директора Бібліотеки АН⁵⁹. 27 травня в Бібліотеці було вивішено відповідний наказ⁶⁰.

Після подій весни 1936 р. певний час Іванушкін був співробітником Літкомісії при Наркомпросі, потім – агрономом-плановиком Київського садово-ягідного тресту.

У звинувачувальному висновку стосовно В.М. Іванушкіна констатовано: “а) був активним учасником контрреволюційної націонал-фашистської терористичної організації, зв’язаної з контрреволюційною троцькістсько-зінов’євською терористичною організацією, що здійснила 1 грудня 1934 р. злодійське вбивство тов. Кірова і готувала терористичні акти проти керівництва ВКП(б) і радянської влади;

б) знав установки керівництва організації на терор і їх поділяв;

в) за завданням контрреволюційного керівництва організував підпал газетного відділу бібліотеки АН УРСР з метою знищити матеріали, що компрометують ряд активних членів організації. Для цього завербував як виконавця співробітника бібліотеки Павловського П.Ф.;

г) працюючи директором бібліотеки АН, свідомо засорив апарат бібліотеки контрреволюційними троцькістськими та націоналістичними елементами, – тобто в злочинах, передбачених ст. 54-8, 54-9 і 54-11 КК УРСР.

Внаслідок викладеного, обвинувачений Іванушкін підлягає суду Військової колегії Верховного суду із застосуванням закону від 1 грудня 1934 р.”

Судове виробництво у справі Іванушкіна тривало з 12 по 13 липня 1937 р. У протоколі підготовчого засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР визначено: з обвинувальним висновком погодитись, справу призначити до слухання в закритому судовому засіданні без участі обвинувачення і захисту, та без виклику свідків. Судове засідання 13 липня тривало кілька хвилин. В останньому слові звинувачений заявив, що він членом антирадянської організації себе не вважав, але завдання організації виконував. Вирок – вища міра покарання – розстріл, з конфіскацією майна. Того ж дня В.М. Іванушкін був розстріляний.

Реабілітовано В.М. Іванушкіна було у 1956 р.

Аналізуючи матеріали репресійних процесів середини 30-х років, не можна позбавитися відчуття, що кожен з них – це спектакль, поставлений вмілим режисером, у якому ролі діючої особи жорстко визначені завчасно, трагічний сюжет розвивається за заданим планом, а фінал передбачений задовго до його початку. Якщо повірити матеріалам цих архівно-слідчих справ, Бібліотекою в 20–30-х роках керували лише “вороги народу”, що є по суті своїй безглуздя і протирічить тій величезній роботі, яка була пророблена нашими попередниками.

¹ Арх. НБУВ, оп. 1, од. зб. 33, арк. 143 зв.

² Там само, оп. 1-л, од. зб. 9, арк. 12–13; од. зб. 13, арк. 2–3.

³ ЦДАГО, ф. 263, спр. 42662, арк. 5.

⁴ *Степченко О.П.* Особові архівні фонди видатних українських учених як джерело з історії організації спеціалізованих фондів Всенародної (Національної)

бібліотеки України (1918–1941) : Дис. ... канд. іст. наук.– К., 1997.– С. 55.– Машинопис.

⁵ Ін-т рукопису Нац. б-ки України імені В.І. Вернадського, ф. 52, № 10.– (Далі – ІР НБУВ).

⁶ Там само, ф. 33, № 2757, арк. 3.

⁷ Там само, № 2758, арк. 7, 13.

⁸ Всенародна бібліотека України.– К., 1923.– 64 с.; Звідомлення ВБУ в Києві. – К., 1924. – 16 с.; Всенародна бібліотека України : До п'ятирічного ювілею // Бібліотечні вісті – 1923.– № 4.– С. 14–22; Всенародна бібліотека України // Там само.– 1925.– № 1/2.– С. 157–160; Ювілей ВБУ // Література, наука, мистецтво. – 1923. – № 7 та ін.

⁹ ІР НБУВ, ф. 52, № 11, арк. 1–3.

¹⁰ ЦДАГО, ф. 263, спр. 42662, арк. 5

¹¹ Арх. НБУВ, оп. 1, од. зб. 278, арк. 5.

¹² *Полонська-Василенко Н.Д.* Українська Академія наук : Нарис історії.– К., 1993.– Ч. 1.– С. 106.

¹³ *Полонська-Василенко Н.Д.* Українська Академія наук : Нарис історії.– К., 1993.– Ч. 2.– С. 9.

¹⁴ Арх. НБУВ, оп. 1, од. зб. 278-А, арк. 22.

¹⁵ ЦДАГО, ф. 263, спр. 42662, арк. 1.

¹⁶ ІР НБУВ, ф. 27, № 1631.

¹⁷ Там само, ф. 52, № 12, 371 арк.

¹⁸ ЦДАГО, ф. 263, спр. 42174.

¹⁹ Там само, с. 16.

²⁰ Арх. НБВУ, оп. 1, од. зб. 269, арк. 12–19.

²¹ Там само, од. зб. 32, арк. 21.

²² Там само, од. зб. 39, арк. 5.

²³ Там само, од. зб. 278-А, арк. 44–45.

²⁴ ІР НБУВ, ф. 33, № 2976.

²⁵ Арх. НБУВ, оп. 1, од. зб. 346, 375, 376.

²⁶ Там само, од. зб. 348, 378.

²⁷ ІР НБУВ, ф. 33, № 1184.

²⁸ Щоденник відділу стародруків, 1929–1933 рр., с. 36.

²⁹ ЦДАГО, ф. 263, спр. 51713 ф.п., арк. 40, 74.

³⁰ Арх. НБУВ, оп. 1, од. зб. 378, арк. 42.

³¹ Там само, од. зб. 422, арк. 1.

³² *Степченко О.П.* Особові архівні фонди видатних українських учених як джерело з історії організації спеціалізованих фондів Всенародної (Національної) бібліотеки України (1918–1941).– С. 83.

³³ ІР НБУВ, ф. 33, № 2987.

³⁴ Комуніст.– Х., 1933.– 24 лип.

³⁵ ЦДАГО, ф. 263, спр. 51713 ф.п., арк. 74.

-
- ³⁶ *Полонська-Василенко Н.Д.* Українська Академія наук : Нарис історії.– Ч. 2.– С. 73–74.
- ³⁷ Щоденник відділу стародруків, с. 270.
- ³⁸ ЦДАГО, ф. 263, спр. 51713 ф.п.
- ³⁹ Там само, арк. 18.
- ⁴⁰ Там само, арк. 41.
- ⁴¹ Там само, арк. 67.
- ⁴² *Підгайний С.* Українська інтелігенція на Соловках.– Новий Ульм, 1949.– С. 54.
- ⁴³ ЦДАГО, ф. 263, спр. 51713, арк. 147.
- ⁴⁴ Там само, арк. 136–138.
- ⁴⁵ Арх. НБУВ, оп. 1, од. зб. 39, арк. 15.
- ⁴⁶ Там само, од. зб. 376, арк. 22.
- ⁴⁷ ЦДАГО, ф. 263, спр. 57891 ф.п., арк. 30.
- ⁴⁸ Архів НБУВ, оп. 1, од. зб. 377.
- ⁴⁹ Там само, арк. 4.
- ⁵⁰ ЦДАГО, ф. 263, спр. 57891 ф.п., с. 185–199.
- ⁵¹ Щоденник відділу стародруків, с. 270.
- ⁵² Арх. СБУ, спр. 46299 ф.п., арк. 337.
- ⁵³ Щоденник відділу стародруків, с. 271.
- ⁵⁴ Арх. НБУВ, оп. 1-л, од. зб. 47, арк. 1.
- ⁵⁵ Арх. СБУ, спр. 46299 ф.п., арк. 10.
- ⁵⁶ ІР НБУВ, ф. 33, № 2934.
- ⁵⁷ Арх. НБУВ, оп 1, од. зб. 50, арк. 11.
- ⁵⁸ Арх. СБУ, спр. 46299, арк. 1.
- ⁵⁹ ІР НБУВ, ф. 33, № 3691.
- ⁶⁰ Арх. НБУВ, оп. 1-л, од. зб. 49-б, арк. 37, 38.